

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 094(37)«-0056/0052»

Коваль А. П.,
аспірант кафедри історії стародавнього світу та
середніх віків історичного факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), artifex@ukr.net

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В РИМІ 56–52 РР. ДО Р.Х. ТА ОДНООСІБНЕ КОНСУЛЬСТВО ГНЕЯ ПОМПЕЯ ВЕЛИКОГО

Досліджується загострення політичної кризи Римської республіки у середині I ст. до Р.Х. Аналізуються вузлові події політичної боротьби в Римі у 56–52 рр. до Р.Х. З'ясовуються обставини здобуття Помпеєм Великим одноосібного консульства і розглядається його вплив на подолання політичної кризи.

Ключові слова: Гней Помпей Великий, друге консульство Помпея і Красса, криза коміцій, політична криза в Римі, *ambitus*, Клодій, одноосібне консульство.

Римська політична система, хоч і побудована на республіканських традиціях, відповідно до державних чи суспільних потреб розвивалася шляхом включення в себе особливих магістратур, що засновувалися на принципах одноосібної влади. Здавна за надзвичайних обставин вводилася магістратура диктатора, а протягом II ст. до Р.Х. нормою стає пророгація імперія.

Із загостренням кризи Республіки в I ст. до Р.Х., випадки надання римлянами широкої влади одній особі почастішали (диктатура Сулли, екстраординарний імперій Антонія Критського та Помпея для боротьби з піратами, надання імперія приватним особам), що, з одного боку, вказувало на загострення цієї кризи, а з іншого – на спроби її вирішення. До таких випадків відноситься і одноосібне консульство Помпея Великого 52 р. до Р.Х., яке можна вважати відповіддю на гостру кризу політичної системи Республіки.

Погляд на третє консульство Помпея як на спробу вирішення політичної кризи 53 р. до Р.Х. започаткував ще А. Боак – він зазначив, що сенат та звичайні магістрати були нездатні впоратися із заворушеннями, які до того ж перешкоджали виборам консулів [1, с. 20–21]. В руслі цієї теорії висловився і Г. Коллінз, який вважав, що своїм консулатом Помпей намагався насамперед законодавчо побороти всеохоплюючу корупцію і провести суди над ватажками банд [3, с. 104]. Е. Груен зазначав, що мета консульства була чітко визначена – Помпей був обраний, щоб відновити у місті порядок і нормальний стан речей [4, с. 155]. Загалом, цю ідею підтримали багато дослідників, серед яких варто вказати Т. Вайзмана [10, с. 409], В. Татума [9, с. 205], Д. Шоттера [8, с. 71–72].

Таким чином, вказані дослідники були переконані, що консулат Помпея мав на меті ліквідацію анархії, викликаної у 53 р. до Р.Х. зіткненнями озброєних законів Клодія та Мілона. Однак ми припускаємо, що ця анархія була лише складовою частиною всеохоплюючої політичної кризи в Римі, що мала місце в 56–52 рр. до Р.Х. і яка, в певній мірі, невідомо була спровокована самим Помпеєм.

Ця точка зору виникла завдяки аналізу інформації з писемних джерел. Джерельна база цього дослідження включає в себе: листи та промови Цицерона, що стосуються вказаного періоду; Плутархові біографії Помпея, Красса, Цицерона, Цезаря і Катона Молодшого;

біографія Цезаря за авторством Светонія; загальні праці із римської історії – Лівія, Аппіана, Веллея Патеркула і Діона Кассія.

Для того, щоб підтвердити наше припущення, необхідно в першу чергу простежити основні події з римської політичної боротьби у вказаний період, з метою виокремлення окремих елементів політичної кризи, а також проаналізувати заходи, здійснені Помпеєм в 52 р. до Р.Х. для її ліквідації і визначити їх ефективність.

Початок кризи, на нашу думку, припадає на 56 р. до Р.Х. і пов'язаний із діяльністю Гнея Помпея, Марка Ліцинія Красса та Гая Юлія Цезаря, кожен з яких в той час опинився у скрутному політичному становищі. Так, термін проконсульського командування Цезаря в Галлії завершувався і його прагнув невдовзі змістити Луцій Доміцій Агенобарб (Suet. Iul. 24. 1), а його родич, Марк Порцій Катон (правнук Катона Цензора) погрожував судовим переслідуванням (Suet. Iul. 23.1, 30.3). Для зміцнення свого становища Цезареві було необхідно примирити Помпея і Красса, між якими назрівав конфлікт через так зване «єгипетське питання» – відновлення на троні єгипетського царя Птолемея Авлета [7, с. 122–123]. Помпей в цьому питанні був змушений протидіяти і проконсулові Корнелію Лентулу Спінтеру, який також претендував на командування інтервенцією в Єгипет (Cic. Fam. 1. 5, 3; Fam. 1. 5a, 1; Q. fr. 2. 2, 3; Fam. 1. 7, 3–6; Plut. Pomp. 49).

Водночас Помпей був втягнутий у черговий конфлікт із Клодієм Пульхром через виступ на захист його противника Тіта Аннія Мілона (Cic. Q. fr. 2. 3, 1; Dio. 36. 18–19). Ще в 57 р. до Р.Х. Клодій готував замах на Помпея (Cic. Sest. 32. 69; Mil. 7. 18; Plut. Pomp. 49), а в лютому 56 р. до Р.Х. намагався поновити спроби його вбити (Cic. Q. fr. 2. 3, 4). Помпей заявив, що буде «охороняти своє життя надійніше, ніж це робив [Сципіон] Африканський, якого убив Гай Карбон» – «*Pompeius... dixitque aperte se munitiorem ad custodiendam vitam suam fore, quam Africanus fuisset, quem C. Carbo interemisset*» (Cic. Q. Fr. 2. 3, 3). В дійсності ж, характер їхнього протистояння набував вигляду громадянської війни, оскільки кожен з них готував загопи озброєних людей (Cic. Q. Fr. 2. 3, 4). Сам Помпей також звинувачував Красса у тому, що той підтримував Клодія фінансово (Cic. Q. Fr. 2. 3, 3–4).

Вказані обставини змусили Помпея, Красса і Цезаря поновити свій політичний союз, тож із цією метою вони у квітні 56 р. до Р.Х. зустрілися в провінційному містечку Лука, щоб залагодити особисті конфлікти і розробити план спільних політичних дій. На зустрічі було досягнуто наступних домовленостей: Помпей і Красс мали стати консулами на 55 р. до Р.Х., отримати вигідні провінції для свого проконсулату і забезпечити продовження Цезаревих повноважень в Галлії ще на п'ять років (Cic. Fam. 9. 9; Plut. Crass. 14; Pomp. 51; Caes. 21; Cato Min. 41; App. BC. 2. 17; Suet. Iul. 24. 1).

Ні Помпей, ні Красс тривалий час не висували свої кандидатури на консулат, хоча в Римі було відомо про їх

рішення. Тодішній консул Гн. Корнелій Лентул Марцеллін прилюдно запитував, чи збираються вони брати участь у виборах, на що Помпей відповів ухильно, а Красс – що зробить так, як буде краще для держави (Plut. Pomp. 51; Crass. 15; Dio. 39. 30, 1–2). Цілком очевидно, що вони тоді не могли відкрито виставити свої кандидатури, оскільки не мали широкої народної підтримки і в такому разі, при звичайному перебігу виборів, їхня поразка була б неминучою. В такому випадку їм довелося затягувати час, щоб дочекатися військ від Цезаря, які могли б забезпечити Помпееві і Крассу голоси на центуріатних коміціях (Plut. Crass. 24; Pomp. 51).

Таким чином, ми припускаємо, що їхня першопочаткова відмова сприяла тому, що консульські вибори відбулися у липні 56 р. до Р.Х., як того і вимагала звичайна практика (Cic. Att. 1. 16, 12–13). Очевидно, що одним із переможців став Доміцій Агенобарб, який заявив про свою кандидатуру одразу ж після відмови Помпея і Красса (Plut. Crass. 15), а разом з ним міг бути обраний його колега по претурі Аппій Клавдій Пульхр. Припущення про перемогу на виборах Агенобарба підтверджується словами Цицерона, який в листопаді 56 р. до Р.Х. назвав того «вираний консул, якому консулом не стати» – «designatus consul fuerit, fieri consulem non posse» (Cic. Att. 4. 8a.2).

Отже, коли війська Цезаря під керівництвом його легата Публія Красса – сина Марка Красса – нарешті прибули до Риму (Dio. 39. 31.2), Красс і Цезар відкрито заявили про свій намір стати консулами, вибраний колега Агенобарба зняв свою кандидатуру (Plut. Cato Min. 41) і постала необхідність проведення нових виборів. Таким чином, 55 р. до Р.Х. почався без вищих магістратів, тому Рим звернувся до практики призначення інтеррексів – «μεσοβασιλείας» (Dio. 39. 31.1), які мали провести вибори консулів. Щоб завадити Агенобарбові знову виставити свою кандидатуру, Помпей вдався до відкритого насильства. Дорогою на Марсове поле на того напали озброєні люди, поранили Катона, що підтримував Агенобарба і вбили його факелоносця (Plut. Cato Min. 41–42; Pomp. 52; Crass. 15; Dio. 39. 31.1; App. BC. 2. 17). Таким чином, завдяки значним порушенням законів (Vel. Pat. 2. 46.1) та відкритому насильству Гней Помпей і Марк Красс стали консулами на 55 р. до Р.Х.

Ці грубі порушення встановленої практики виборів та законів були лише першими з багатьох, що мали місце в наступні роки. Цицерон вказував, що Помпей мав список магістратів на кілька років наперед (Cic. Att. 4. 8a.2). Показовим у цьому контексті є просування тріумвірами потрібних для себе преторів. Так, Катон, непримиренний опозиціонер Помпея і решти тріумвірів, для протидії їм виставив свою кандидатуру на претуру (Plut. Cato Min. 42). Щоб його нейтралізувати, консули знову зважились на радикальні порушення низки законів і процедур. У першу чергу, без відома багатьох сенаторів було скликано засідання сенату, на якому постановили, щоб «нові претори приступали до виконання своїх обов'язків одразу ж після обрання, не очікуючи визначеного законом терміну, під час якого зазвичай проходили судові справи проти винних у підкупках народу» – «...πρώτον μὲν ἐξαίφνης καὶ τῶν πολλῶν ἀγνοούντων βουλὴν συναγαγόντες, ἐψηφίσαντο τοὺς αἰρεθέντας στρατηγούς εὐθὺς ἄρχειν καὶ μὴ διαλιπόντας τὸν νόμιμον χρόνον, ἐν ᾧ δίκαι τοῖς δεκάσασι τὸν δῆμον ἦσαν» (Plut., Cato Min., 42). На думку Плутарха,

Помпей і Красс таким чином забезпечили собі можливість безкарно підкуповувати виборців (Plut. Cato Min. 42), оскільки до цього претори після обрання залишалися у якості *designati* протягом півроку і за цей час їх можна було притягти до відповідальності за порушення під час виборів – *ambitus* (Cic. Q. fr. 2. 7(9).3).

Надалі, щоб не допустити обрання Катона претором, Помпей і Красс розгорнули надзвичайно широку кампанію з підкупу виборців, забезпечивши обрання на посади преторів та інших магістратів своїх ставлеників (Plut. Cato Min. 42; Dio. 39. 32.1–3). Все ж, усунути його вдалося лише із другої спроби – спершу Помпееві довелося закривати коміції через «несприятливі знамення», свідком яких був він один (Plut. Pomp. 52; Cato Min. 42). Вже на наступних коміціях, знову ж таки завдяки щедрим підкупам, замість Катона претором обрали Ватинія (Plut. Pomp. 52; Cato Min. 42; Liv. Per. 105).

Виконавши взяті на себе зобов'язання перед Цезарем та відстоявши власні інтереси, Помпей і Красс дещо послабили контроль над римським політичним життям – на виборах магістратів на 54 р. до Р.Х. консулами стали Доміцій Агенобарб та Аппій Клавдій Пульхр (Dio. 39. 60.2), а одним із преторів – Марк Катон [9, с. 204; 10, с. 401]. Останній ще сподівався вплинути на підкуп коміцій кандидатами, домігшись постанови сенату, згідно з якою навіть ті магістрати, проти яких не було висунуто звинувачень у підкупах, мали доповідати перед судом присяжних (Plut. Cato Min. 44). Однак цей захід мав лише тимчасовий ефект, як і більшість законів про підкуп виборців [11, с. 123].

Джерела добре деталізують масштаби корупції в коміціях, що мали місце під час виборів магістратів у 54 р. до Р.Х. Цицерон вказував, що це були наймасштабніші підкупи виборців, які він коли-небудь бачив: «Ambitus redit immanis; numquam fuit par» (Cic. Q. fr. 2. 14.4). Лише в одній *centuriae prerogativae* (центурії, що голосувала першою) обіцяли роздати до десяти мільйонів сестерціїв (Cic. Q. fr. 2. 14.4). За свідченнями Плутарха, хабарі на виборах для багатьох людей стали звичним заробітком (Plut. Cato Min. 44). Аппіан же вказує, що більшість магістратів обиралися або за допомогою хабарів, або за допомогою насильства; люди в коміціях були підкуплені, а «вартість» посади консула могла сягати восьмисот талантів (App. BC. 2. 20). Причетними до корупції були Помпей, Цезар і Агенобарб, кожен з яких підтримував свого кандидата в консули (Cic. Att. 4. 15.7; Att. 4. 16.6). Всі кандидати, зрештою, були обвинувачені у підкупах виборців (Cic. Att. 4. 18.3) і в результаті на 53 р. до Р.Х. консули не були обрані, а знову призначали інтеррексів (Cic. Q. fr. 3. 6.4; Q. fr. 3. 7.3) – аж до липня 53 р. до Р.Х. (Dio. 40. 12.1–2).

У зв'язку із неможливістю проведення виборів магістратів, у Римі постало питання про призначення диктатора. Цицерон вказував на чутки про підготовку диктатури ще із середини 54 р. до Р.Х. (Cic. Q. fr. 2. 13.4), які не стихали до кінця року (Cic. Q. fr. 3. 4.1; Att. 4. 18.4; Q. fr. 3. 7.3; Plut. Caes. 28). Врешті, на початку 53 р. до Р.Х. народний трибун Луцилій Гірт представив законопроект, яким передбачалася передача Помпееві диктаторських повноважень (Cic. Q. fr. 3. 6.4; Q. fr. 3. 7.3; Plut. Pomp. 54), однак сам лише викликав заворушення у місті (Obseq. 63). Сам Помпей, очевидно, не прагнув стати диктатором і використав свій авторитет для того, щоб вибори нарешті

відбулися; консулами 53 р. до Р.Х. стали Валерій Мессала Руф і Гней Доміцій Кальвін (Plut. Pomp. 54; Dio. 40. 12.1–2, 45.4–5–46.1).

Щойно обрані консули одразу ж постали перед завданням організувати вибори магістратів на 52 р. до Р.Х. і знову їх не вдалося провести до кінця року. Цього разу на заваді виборам стали не тільки масові підкупи виборців, а й затяжне насильство, спровоковане тим, що свої кандидатури виставили непримиренні вороги – Тіт Анній Мілон і Клодій Пульхр. Перший претендував на консулат, а другий – на претуру (Cic. Mil. 9.25). Їхня ворожбена розпочалася ще в 58–57 рр. до Р.Х., коли Мілон посприяв поверненню Цицерона в Рим, якого власне Клодій і вигнав (Plut. Cic. 23). Ще в часи свого трибунату в 58 р. до Р.Х., Клодій зібрав загони озброєних людей, за допомогою яких він підкріплював будь-які свої політичні заходи [2, с. 23–24; 6, с. 171–172; 12, с. 127–128]. Мілон, щоб мати змогу йому протидіяти, також організував загони озброєних гладіаторів [12, с. 131]. Їхнє протистояння особливо загострилося під час судового процесу проти Мілона, ініційованого Клодієм, про що вже зазначалося вище [10, с. 392–393].

Таким чином, ворожі один до одного ватажки озброєних загонів не могли примиритися із тим, що їм доведеться одночасно займати високі державні посади [5, с. 68]. Відтак, протягом всієї другої половини 53 р. до Р.Х. коміції в Римі скликати не вдалося через криваві зіткнення загонів Мілона і Клодія – фактично, кровопролиття було щоденним (Cic. Mil. 9.25–26; Dio. 40. 47–48). Взаємна ненависть між ними була настільки відомою, що ще в 56 р. до Р.Х. Цицерон висловився про них так: «Тіт Анній видається народженим для придушення, знищення і повного викорінення цієї хвороби [тобто Клодія], і ніби є божественним дарунком державі» – «T. Annius ad illam pestem comprimendam, extinguendam, funditus delendam natus esse videtur et quasi divino munere donatus rei publicae» (Cic. har. resp. 6).

Слова Цицерона виявилися пророчими: в січні 52 р. до Р.Х. Мілон зі своїми людьми перестрів Клодія на Аппієвій дорозі і в сутичці двох загонів Клодій загинув (Cic. Mil. 27–57; Liv. Per. 107; Plut. Cic. 35; App. BC. 2. 21; Dio. 40. 48). Розлючені смертю свого ватажка, прибічники Клодія влаштували йому похорон, розпаливши поховальне багаття прямо посеред курії, де засідав сенат, спаливши при цьому й низку сусідніх будинків (Liv. Per. 107; App. BC. 2. 21; Dio. 40. 49). Вони вчиняли мародерство, вбивства та підпали по всьому Римові, прикриваючись пошуками Мілона заради помсти (App. BC. 2. 22). Рим охопила анархія (Suet. Iul. 26).

За таких умов сенат не мав іншого виходу, окрім як звернутися до Помпея, щоб той відновив порядок в державі. Про глибину кризи свідчить те, що ініціаторами передачі влади Помпесві виступили його противники – Марк Порцій Катон і Марк Кальпурній Бібул (Plut. Cato.47; Pomp. 54; Dio. 40. 50.3–5; Vel. Pat. 2. 47.3). При цьому, Помпей став не диктатором, як пропонувалося раніше, а єдиним консулом, що було безпрецедентним випадком в історії Риму.

Отже, як бачимо, передумовами призначення Помпея на одноосібне консульство була криза римської політичної системи, яка значно загострилася в період 56–52 рр. до Р.Х. Ця криза проявлялася у вигляді масових порушень під час виборів магістратів, підкупом виборців, відкритим

насильством під час судових засідань та коміцій, маніпуляціями громадською думкою та політичною системою з боку окремих впливових політиків. С. Л. Утченко у цьому вбачав занепад коміційного устрою Римської республіки [13, с. 117–118], однак варто зауважити, що криза коміцій була лише складовою частиною загальної кризи політичної системи Риму. Необхідно додати, що до елементів цієї кризи варто віднести: загальний занепад політичної культури в Римі, що проявлявся як у підкупках, так і в кровопролитті; знецінення громадянських прав (голосування за допомогою військ в центуріатних коміціях, а також продаж громадянами свого голосу); зміна призначення магістратур, які з органів державного управління перетворилися на політичне знаряддя задля задоволення амбіцій окремих індивідів. Таким чином, нездатність сенату і консулів подолати політичну анархію звичайними методами викликала необхідність використання нових надзвичайних заходів, чим і стало одноосібне консульство Помпея Великого.

На думку Е. Груена, третій консулат Помпея аж ніяк не слід вважати початком руйнування Республіки. Він радше був продовженням традиційної римської практики з подолання надзвичайних ситуацій – подібний механізм у вигляді диктатури був вбудований в республіканський устрій конкретно з цією метою [4, с. 154–155]. Отже, одноосібне консульство Помпея варто вважати лише наступною сходинкою саморегуляції римської політичної структури.

Зокрема, цю думку підтверджують ті заходи, які Помпей здійснив одразу ж після вступу на посаду. За висловом Веллея Патеркула, всю силу свого консулату Помпей скерував на боротьбу зі зловживаннями на виборах: «eius consulatus omnem vim in coercionem ambitus exercuit» (Vel. Pat. 2. 47.3), а за словами Плутарха, держава обрала його своїм лікарем (Plut. Pomp. 55).

В першу чергу Помпей видав новий lex de ambitu, який робив покарання за порушення під час виборів значно тяжчими (Plut. Cato. 48; App. BC. 2. 23 Asc. 36 C). Можна було вимагати відповідальності за порушення у будь-якого магістрата, починаючи із 70 р. до Р.Х. (App. BC. 23).

Окремим законом – legis de vi – Помпей прагнув подолати насильство у римській політиці. Згідно із цим законом, мали бути покарані всі особи, пов'язані із вбивством Клодія, спаленням сенатської курії і анархією в Римі на початку 52 р. до Р.Х. (Cic. Mil. 15; Asc. 36 C). Більше того, для розгляду подібних справ відтепер утворювався окремий суд, головував у якому сам Помпей, забезпечуючи охорону судочинства за допомогою озброєної охорони (Plut. Pomp. 55; Asc. 30 C). Також всі справи, пов'язані із насильством, мали розглядатися позачергово [4, с. 235].

Крім того, щоб забезпечити ефективність судочинства, Помпей склав список осіб, що могли ставати суддями; обмежив кількість адвокатів для кожної сторони суду; встановив обмеження на тривалість промов позивача та підсудного, а також змінив порядок проведення судочинства – відтепер спершу мали виступити свідки, а лише потім адвокати сторін (Dio. 40. 52; Asc. 36 C).

Свої реформи Помпей впроваджував за рахунок свого особистого авторитету і озброєних воїнів, які забезпечували порядок в Римі. Окрім того факту, що велика кількість осіб понесла покарання за насильницькі

дії початку 52 р. до Р.Х. та підкуп виборців (Asc. 54–55 С; Plut. Pomp. 55; Dio. 40. 53–55), з огляду на початок нової громадянської війни складно прорахувати, наскільки ефективними виявилися заходи Помпея для попередження подібних випадків у наступні роки.

Таким чином, ми можемо констатувати, що у 56–52 рр. до Р.Х. в Римській республіці відбувається загострення політичної кризи, що було пов'язано як із занепадом виборчої системи, так і з загальним зниженням ефективності римських магистратів поряд зі зростанням руйнівного впливу на державу сильних особистостей. Відтак, сам Помпей своїми діями для здобуття другого консульства сприяв утвердженню в римській політичній практиці таких негативних явищ, як масові підкупи громадян та відкрите насильство. Однак, у момент найбільшого загострення кризи в 52 р. до Р.Х., коли римська політична система була дезорганізована, саме Помпеєві були надані надзвичайні повноваження для зупинення суспільно-політичної анархії і здійснення заходів з подолання кризи та попередження її виникнення.

Список використаних джерел

1. Boak A. E. R. The Extraordinary Commands from 80 to 48 B.C.: A Study in the Origin of the Principate / A. E. R. Boak // The American Historical Review. – 1918. – Vol.24. – P.1–25.
2. Brunt P. A. The Roman Mob / P. A. Brunt // Past & Present. – 1966. – No.35. – P.3–27.
3. Collins H. P. Decline and Fall of Pompey the Great / H. P. Collins // Greece and Rome. – 1953. – Vol.22. – No.66. – P.98–106.
4. Gruen E. S. The Last Generation of the Roman Republic / By E. S. Gruen. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974. – 596 p.
5. Lintott A. W. Cicero and Milo / A. W. Lintott // The Journal of Roman Studies. – 1974. – Vol.64. – P.62–78.
6. Marsh Frank Burr. The Gangster in Roman Politics / Frank Burr Marsh // The Classical Journal. – 1932. – Vol.28. – No.3. – P.168–178.
7. Marshall B. A. Crassus: a Political Biography / B. A. Marshall. – Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1976. – 190 p.
8. Shotter D. The Fall of the Roman Republic / By David Shotter. – London: Routledge, 1994. – 114 p.
9. Tatum W. Jeffrey. The Final Crisis (69–44) / W. Jeffrey Tatum // A Companion to the Roman Republic / Ed. by Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx. – Oxford, Blackwell, 2006. – 737 p.
10. Wiseman T. P. Caesar, Pompey and Rome, 59–50 B.C. / T. P. Wiseman // Cambridge Ancient History: In 14 Vol. / Ed. by J. A. Croock, Andrew Lintott, Elizabeth Rawson. Vol.9. The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 896 p.
11. Каретникова В. А. Ambitus: нелегитимные методы борьбы за магистратуры в Римской республике / В. А. Каретникова // IVS ANTIQVVM. Древнее право. – 2007. – №20. – С.114–124.
12. Утченко С. Л. Древний Рим. События. Люди. Идеи / С. Л. Утченко. – Москва: Наука, 1969. – 324 с.
13. Утченко С. Л. Кризис и падение Римской республики / С. Л. Утченко. – Москва: Наука, 1965. – 268 с.

References

1. Boak A. E. R. The Extraordinary Commands from 80 to 48 B.C.: A Study in the Origin of the Principate / A. E. R. Boak // The American Historical Review. – 1918. – Vol.24. – P.1–25.
2. Brunt P. A. The Roman Mob / P. A. Brunt // Past & Present. – 1966. – No.35. – P.3–27.
3. Collins H. P. Decline and Fall of Pompey the Great / H. P. Collins // Greece and Rome. – 1953. – Vol.22. – No.66. – P.98–106.
4. Gruen E. S. The Last Generation of the Roman Republic / By E. S. Gruen. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974. – 596 p.
5. Lintott A. W. Cicero and Milo / A. W. Lintott // The Journal of Roman Studies. – 1974. – Vol.64. – P.62–78.
6. Marsh Frank Burr. The Gangster in Roman Politics / Frank Burr Marsh // The Classical Journal. – 1932. – Vol.28. – No.3. – P.168–178.

7. Marshall B. A. Crassus: a Political Biography / B. A. Marshall. – Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1976. – 190 p.

8. Shotter D. The Fall of the Roman Republic / By David Shotter. – London: Routledge, 1994. – 114 p.

9. Tatum W. Jeffrey. The Final Crisis (69–44) / W. Jeffrey Tatum // A Companion to the Roman Republic / Ed. by Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx. – Oxford, Blackwell, 2006. – 737 p.

10. Wiseman T. P. Caesar, Pompey and Rome, 59–50 B.C. / T. P. Wiseman // Cambridge Ancient History: In 14 Vol. / Ed. by J. A. Croock, Andrew Lintott, Elizabeth Rawson. Vol.9. The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 896 p.

11. Karetnikova V. A. Ambitus: nelegitimnye metody borby za magistratury v Rimskoi respublikie / V. A. Karetnikova // IVS ANTIQVVM. Drevnieie pravo. – 2007. – №20. – S.114–124.

12. Utchenko S. L. Drevnii Rim. Sobytiia. Liudi. Idei / S. L. Utchenko. – Moskva: Nauka, 1969. – 324 s.

13. Utchenko S. L. Krizis i padeniie Rimskoi respubliky / S. L. Utchenko. – Moskva: Nauka, 1965. – 268 s.

Koval A. P., postgraduate student the department of Ancient History and the Middle Ages Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), artifex@ukr.net

The Political Crisis in Rome during 56–52 B.C. and the Sole Consulship of Cn. Pompey the Great

The sharpening of the political crisis of the Roman Republic in the middle of 1 century B.C. is revised in this article. The key issues of the political struggle in Rome during 56–52 B.C. are analyzed. The circumstances of the developing of the sole consulship of Pompey and its impact on the political crisis are explored.

Keywords: Cn. Pompey the Great, the second consulship of Pompey and Crassus, the crisis of the assemblies, the political crisis in Rome, ambitus, Clodius, the sole consulship.

Коваль А. П., аспирант кафедри історії древнього миру та середніх віків історичного факультета, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), artifex@ukr.net

Политический кризис в Риме 56–52 гг. до Р.Х. и единоличное консульство Гнея Помпея Великого

Исследуется обострение политического кризиса Римской республики в середине I в. до Р.Х. Анализируются ключевые события политической борьбы в Риме в 56–52 гг. до Р.Х. Выявляются обстоятельства получения Помпеем Великим единоличного консульства и рассматривается его влияние на преодоление политического кризиса.

Ключевые слова: Гней Помпей Великий, второе консульство Помпея и Красса, кризис комиций, политический кризис в Риме, ambitus, Клодий, единоличное консульство.

* * *

УДК 94(477)«174»

Кривошея Ір. І.,

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії культури та методики навчання гуманітарних дисциплін, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), iivahuk@i.ua

ІНФОРМАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЄСТРУ ПОЗИКИ ДО ВІЙСЬКОВОГО СКАРБУ 1743 Р. ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НЕУРЯДОВОЇ СТАРШИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ

Досліджується персональний склад та майнової статус бунчукового і військового товариства Гетьманщини в середині XVIII ст. Для аналізу використано реєстр позики до військового скарбу 1743 р. Це статистичний реєстр, що надається до порівняння за кількома показниками. Щодо кожного товариша вказано, скільки в його володінні було дворів і млинових кіл та яку суму позики він мав надати зі свого майна у військовий скарб. Аналіз матеріалу показав соціальну та майнову неоднорідність бунчукового і військового товариства. Обтяжливою економічною службою виявилася для 50% бунчукового та 72% військового товариства.

Ключові слова: неурядова старшина, бунчуковий товариш, військовий товариш, реєстр, позика, майнової статус, двір, млинове коло, Гетьманщина.

Історія неурядової старшини Гетьманщини протягом останнього десятиліття стала предметом зацікавлення багатьох українських істориків. Активно публікуються